Prednji plan #32/ Ana Dana Beroš

Važno je stvarati kolektivnu infrastrukturu podrške

Uvod, studij arhitekture i rani interesi

(1:25 - 2:04)
Možemo lagano malo ušetati u razgovor? Zapravo sam htjela da baš počnem s pričom o tome kako je izgledalo tvoje neko studiranje na Arhitektonskom fakultetu i put koji te odveo u smjeru koji nije možda klasičan smjer nakon završetka fakulteta, iako kao što smo razgovarali, nije, nema više baš klasičnog smjera, ili ne u većem postotku?

(2:05 - 5:30)
Točno je, i odlično je zapravo da nema više određenog smjera što arhitektonska praksa zapravo može ponuditi današnjem svijetu.
U studiji arhitekture uplovila sam sa nekakvom intrinzičnom željom koju nisam mogla niti objasniti zašto baš sad studij arhitekture. Komotno sam mogla studirati književnost ili jezike.
Međutim činio se kao nekakav logični spoj odrastanja u roditeljskom domu roditelja profesora matematike, književnosti ili likovne kulture da konačno netko zapravo bude inženjer u obitelji, a onda se zapravo sve izjalovilo na neki način. Godine studiranja, to je znači kraj 90-ih, početak 2000-ih, tada zapravo u Zagrebu Arhitektonski fakultet je bio jedini u Republici Hrvatskoj i nije bilo izbora. Čak je neka pomisao o studiranju vani - činila se jednostavno nemogućom. I onda kreće taj klasični dril arhitektonske izobrazbe u kojem, vjerujem, mnogi studenti arhitekture zapravo nisu ni sami sigurni što točno studiraju.
Je li važnija nacrtna geometrija od statike ili zapravo neko arhitektonsko projektiranje? Jesu li važniji materijali? Je li važnija plastika, crtanje i sl. Međutim, to se nekako godinama ipak usmjeruje prema toj gradnji kao jasnog projektantskog autoriteta i u mladim studentima.
Međutim, već relativno rano ja prekidam studij arhitekture u Zagrebu i počnem raditi praktikantsku službu u Helsinkiju, u Finskoj. Tako da je moj studij bio ispresjecan zapravo i radom, ostvarivanjem staža u arhitektonskim uredima i u Zagrebu, ali tako i u inozemstvu - prije cijele bolonjske reforme, Erasmus programa i sl. Mi smo tada srećom još uvijek mogli baštiniti tehničke razmjene u cijelome svijetu. Negdje tamo sredinom 2000-ih zapravo jednu arhitektonsku praksu odradila sam u Belo Horizonte u Brazilu. Tada nekako zapravo sanjala sam poći u Afriku u nekakav frankofoni kontekst, ali te godine jednostavno te mogućnosti nisu bile otvorene. Bilo je puno drugih primamljivih destinacija poput San Francisca, ili možda nekih važnijih i većih gradova u Brazilu. Ja sam jednostavno izabrala treći najveći grad i nekakvu praksu koja se bavila recimo zdravstvenom lječilišnom arhitekturom, ali uz to počela raditi u nekakvim samoiniciranim civilnim programima u latinoameričkim favelama.

Archisquad i program Izvan fokusa - arhitektura davanja

(5:30 - 9:46)
Tijekom tog studija, zapravo sa kolegama koji su se također vraćali iz tzv. trećeg svijeta, osnovali smo jedno studentsko udruženje Archisquad, koje smo onda vremenom preimenovali u Odred za arhitekturu savjesti, ali zapravo

kada smo udruženje točno prije 20 godina osnovali, to je bio gerilski tim za angažiranu arhitekturu i imali smo velike ambicije mijenjati svijet. Znači, 2000-te u Zagrebu i u cijeloj Hrvatskoj, to su neke ipak prosperitetne godine kada su se otvarali javni natječaji. Čak i studenti su mogli prisustvovati i osvajati nagrade, ne samo i na arhitektonskim nego i na urbanističkim natječajima. Nas je nekako vuklo istraživati i raditi u tzv. nekakvim ambijentima, okolišima, oskudici, ali zapravo kako raditi iz čiste potrebe, kako arhitekturom uistinu nekim malim potezima mijenjati uvjete života na bolje. I vezali smo se u jedan projekt koji na kraju nikada nije realiziran, iako je postojala i podrška Arhitekata bez granica u Tanzaniji. I shvatili smo da - što mi sad tu kao nekakvi europejski studenti imamo i znademo graditi u jednoj Tanzaniji, bivšoj njemačkoj koloniji, i zapravo jako puno o tome moramo naučiti.
I tada smo počeli paralelno razvijati neku samoedukaciju, ali i širiti je na druge. Tako da smo u gradu Zagrebu na Arhitektonskom fakultetu osnovali i vodili program Izvan fokusa - arhitektura davanja i pozivali arhitekte koji su upravo radili u takvim nekim izmještenim kontekstima. Ponajviše na drugim kontinentima, ali zapravo i od Sjeverne Amerike nama je bio interesantan taj Rural Studio iz jedne crnačke Alabame, koji je i tada u Americi bio drugi najpopularniji program arhitektonski nakon Harvarda ili MIT-a, nisam sada zapravo sigurna.
Pa do zapravo važnih europskih arhitekata poput Lacaton & Vassala, odnosno Jean-Philippe Vassala, koji je u mladim godinama svoje karijere radio kao urbanist u Nigeru.
Ili primjerice Anna Heringer koja je gradila u Bangladešu, njemačka arhitektica, ali i mnogi drugi poput Diébéda Francisa Kéréa, arhitekta rođenog u Burkini Faso, a zapravo školovanog u Njemačkoj.
Važno je da je to sredina 2000-ih i sva ta neka važna arhitektonska lica i arhitektonske prakse dolaze u Zagreb na poziv nekih studenata, možda ne dolaze na Dane Orisa. I onda zapravo kreću i velike izložbe u Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku koje upravo prikazuju radove tih arhitekata i zapravo taj nekakav smjer prema društveno angažiranoj odgovornoj arhitekturi postaje nekakav svjetski fenomen.
Godinama nakon neki od tih arhitekata, poput Diébéda Francisa Kéréa ili Jean-Philippe Vassala i Anne Lacaton dobivaju i te prestižne nagrade poput Pritzkera u arhitekturi. Tako da su to neki ključni elementi odrastanja i stasanja u Zagrebu na Arhitektonskom fakultetu, ali ponajprije nekako i na rubu te inženjerske edukacije i vrlo važne i kvalitetne abecede zagrebačkog stanovanja- ako to možemo sad samo svesti na zapravo te izvrsne alate arhitektonskog projektiranja i zapravo na to cijelo modernističko nasljeđe.

Interes prema društvenim i kritičkim prostornim praksama

(9:47 - 10:09)

Je li to na neki način otvorilo i osobno tvoju neku želju da se baviš s drugačijim praksama i je li se tu do kraja rodila ideja da zapravo odeš u nekom aktivističkom, umjetničkom smjeru arhitektonske prakse? Ili ne znam, bismo li to nazvali arhitektonskim, nekom tom mišmašu.

(10:09 - 12:27)
Jednostavno, u trenutku djelovanja nema puno prostora za nekakvu autorefleksiju. To sve sad iz ove pozicije možemo lagano kurirati moj životopis.
Ali da, taj interes prema društvenom je oduvijek postojao. Prema arhitekturi koja nije proizvod, objekt, nego arhitekturi koja je odnos. Unutar toga i nekom zajedničkom stvaranju.
Arhitektura, barem kako su nas učili, danas to nadam se više nije tako, je jedna vrlo autoritativna i autorska pozicija. Herojski autorska pozicija. Mi smo bili usmjereni radu za druge, ali zapravo i radu s drugima. Otvoreni nekim drugim znanjima i zapravo bili suočeni sa granicama vlastite discipline. I kroz život, uistinu, čovjek nauči da arhitektura ne može dati odgovor na sva pitanja, da ne može dati jednoznačna rješenja. Ali zapravo se nauči nekakvim vrlo kvalitetnim alatima organizacije, života, čitanja, prostora. Ali zapravo treba učiti onda i tu propusnost i utjecaj nekih drugih, da ne kažem, i nepriznatih znanja. Tako da uvijek volimo reći, a, arhitekti rade za lokalnu zajednicu. Mislim, tko ili što je ta lokalna zajednica? Uvijek volimo romantizirati te pojmove.
Arhitektonska edukacija, edukacija arhitekta građanina. Mislim da se tako baš zvao jedan razgovor koji smo objavili sa predstavnikom Rural Studija u časopisu Oris. S vremenom čovjek i arhitekt/arhitektica mora biti otvoren tim različitim znanjima i zapravo nekakvoj kontradiktornosti u vlastitom djelovanju, kao što sam rekla, i nekakvim ograničenjima.

(12:28 - 12:42)
Misliš li da su ta rana nekakva iskustva rada i na tebe kasnije i dan danas ostavila, i kakav su tip utjecaja ostavila. Ili znanja?

(12:43 - 15:16)
Zapravo, čitajući sada unatrag, to je već bila nekakva klica, iskra djelovanja. Izlazak iz toga da mi kao arhitekti možemo dati finalno rješenje. Da je užasno važno propitivati, razmišljati prema nekakvim privremenim, duracijskim, promjenjivim, mobilnim rješenjima.
Naravno da je u inženjerskom obrazovanju iznimno važno znati isprojektirati kvalitetnu višestambenu zgradu. Iznimno je važno isprojektirati kvalitetnu obrazovnu instituciju. Ali, zapravo, svi ti formati, ako mogu ukazati, mogu postojati i u nekom drugom obliku. Zajednica može živjeti kolektivno na neke načine na koje zapravo nas nije učilo na Arhitektonskom fakultetu. Također, škola može postojati kao neka otvorena forma, što bi se reklo doslovce ispod stabla. Kao i unutar povijesne arhitekture 20. stoljeća i ranije, naravno, škole na otvorenom, učionice na otvorenom ili famozni Jean-Philippe Vassal, koji pokazuje u Saharskoj pustinji učionicu bez učitelja, u kojoj je zapravo nekakav mali solarni generator, jedan stari CRT televizor radi sa VHS kasetom i pokazuje školsku lekciju učenicima, studentima na otvorenom.
To su već tada vrlo rano krenula ta propitivanja. Zapravo, arhitekture u nekim novim oblicima, ali ono što je važnije je ono što spominjamo i te nekakve umjetničke prakse, prostorne prakse, kritičke prostorne prakse, ako ih želimo i tako zvati, što ih je nazvala Jane Rendell vjerojatno već prije dvadesetak godina. Uvijek su te prakse propitivanja koje, i kreću prema oblikovanju, ali nužno ne moraju završiti u nekom produktu nego u nekoj

privremenosti ili možda u nekom drugom trajanju i ono što je još važnije u transformaciji.

Think Space, Platforma Future Architecture i LINA

(15:17 - 15:37)
Da, unutar svega toga bi voljela da nekako nam ispričaš kako su se stvarale platforme poput Future Architecture ili što se danas pretvorilo u Linu. I kako je to pomoglo razvoju ili kontaktima s nekakvim sličnim praksama neke mlađe generacije?

(15:38 - 20:14)
Važno je spomenuti da unutar Društva arhitekata Zagreba negdje tamo početkom 2010. osnovali smo jedan eksperimentalni arhitektonski program. Zvao se Think Space - misliti prostor.
To je nekako bilo na tragu i fascinacije zagrebačkih, odnosno hrvatskih arhitekata japanskim konceptualnim natječajima Shinkenchiku. Upravo tu se otvorio prostor za postavljanje pitanja: Što arhitektura može biti? Na koji način, možda zvuči patetično, služiti društvu? Iz Think Space, zanimljivo je kazati, budući da program se uistinu odvijao internacionalno, pozivao kustose iz cijelog svijeta, teme su bile vrlo različite: od propitivanja granica ekoloških, moralnih, geopolitičkih i sl.
Bilo je jako važno uvezati već neke autoritete i naše domaće i strane iz arhitekture. I zapravo te neke nove mlade generacije studenata ili mladih arhitekata, pozivajući ih u tzv. nekonferencijske prostore u kojima nije postojala hijerarhija tzv. prijenosa znanja, nego zapravo diskusije. I iz tog programa koji ima utjecaja i u svijetu se uglavnom mislio da je to nekakav američki program, budući da smo organizirali važne izložbe u njujorškoj galeriji Storefront for Art and Architecture. Mislim da je to bilo 2013. godine.
Naravno da je imalo utjecaj u nekakvoj našoj neposrednoj geografskoj blizini. I kolega Matevž Čelik, tadašnji direktor Muzeja za arhitekturu i oblikovanje iz Ljubljane, sa nekoliko kolega, uključeni krenuli smo u osnivanje The Future Architecture platforme, koja bi mogla, uz nekakve drugačije europske financijske konstrukcije stvoriti, ipak održivi prostor zapravo za te neke nove generacije praktičara i mislilaca u arhitekturi, što zapravo arhitektura može i treba biti danas.
Iz tog programa, u kojem smo zapravo sudjelovali kao Društvo arhitekata Istre i ti programi su se uglavnom ticali arhitekture, odnosno prostorne prakse kao izdavačke prakse. To je bila jedna cijela serija Publishing Acts vezana uz naše primorske gradove: Pulu, Šibenik, Rijeku.

Stasala je nova platforma imenom LINA, što je možda uzimalo neku poziciju i opet herojsku arhitekticu, ali kao barem neku žensku perspektivu, a samo ime je nosilo Learning, Interacting and Networking in Architecture.
Tu neku stvorenu mrežu vrlo raznorodnih arhitektonskih organizacija unijelo je u jedan cijeli novi ciklus koji jest namijenjen mladim autorima i zapravo da ostvaruje nekakvu podršku razvijanja vlastitih ideja i zapravo programa pojedinačnih institucija. Rekla sam, raznorodnu, unutar te mreže su i važni muzeji arhitekture i umjetnosti poput MAXXI iz Rima, ali zapravo i jedno Društvo arhitekata iz Istre, organizacija poput Architektūros fondas iz Vilniusa, razne ljetne škole, Lisabonski trijenale, trijenale arhitekture iz Osla.

Tako da je zapravo to bila neka prilika mladim autorima, uglavnom nakon završetka fakulteta, zapravo eksperimentirati sa vlastitom praksom odnosno graditi neke nove pozicije i vlastite glasove u tom nekom širem kulturnom arhitektonskom polju.

Planet Krvavica, istraživanje i radovi o objektu

(20:15 - 20:40)
Da, znači jedan od projekata koji se dogodio u sklopu i LINA Platforme, odnosno zapravo Future Architecture i Lina platforme, je bilo zapravo istraživanje teme Krvavice, lječilišta, odnosno objekta u Krvavici. Kako si ti došla, nekako, do interesa za bavljenje s tom temom i kako je izgledao taj proces istraživanja i rada?

(20:41 - 25:36)
Dakle, Krvavica i istraživanje bivšeg dječjeg lječilišta u Krvavici arhitekta Rikarda Marasovića, zapravo je neka vrlo osobna priča u nekoj dubini, ali dogodila se nakon godina razmišljanja i planiranja i zapravo istraživačkog projekta Publishing Acts, izdavaštvo Akcija, što je bila jedna mobilna urednička, arhitektonska, izdavačka redakcija.
Spomenuli smo da su se ti programi odvijali u Puli, Rijeci, Šibeniku. I tako na neki način migrirali smo još južnije, u Južni Jadran, u malenu Krvavicu kraj Makarske na Makarskoj rivijeri. Krvavica zapravo pod budno oko arhitektonske javnosti ušla je možda 2008. godine sa objavom istraživačkog teksta Mirande Veljačić u časopisu Oris.
Kasnije je Krvavica bila jedan od objekata prikazanih u Betonskim spavačima autora Maroja Mrduljaša i cijele njegove ekipe, a mi smo nastavili istraživati s lokalnom zajednicom kroz medij filma, prvo 2023. godine. Ta suradnja krenula je sa filmskim radnicima, mladim ili već etabliranim, sa slovenskom autoricom Rebekom Bratož Gornik i sa čileanskim redateljem Joaquinom Morom. Dva kratka eksperimentalna filma su nastala, Timecapsule i The Sound That Remains, koji su bili prikazivani onda na međunarodnim arhitektonskim filmskim festivalima od Rotterdama, Santiago de Chilea, Helsinkija itd. Filmska istraživanja i sami radovi na neki način postali su zajednički glas zajednice, zajednice koja živi uz lječilište, ili kako ga zapravo zovu hotel jer je bio i promijenio namjenu u odmarališnu funkciju, kroz glasove istraživača i kroz glasove bivših djelatnika. U interpretaciji Joaquina More dogodila se i suradnja sa folklornim ansamblom Tempet iz Makarske i zapravo jedna prostorna pjevna koreografija kroz samu zgradu koja je dobila te nove glasove.
Istraživanja su kasnije nastavljena kroz takozvane festivalske formate i suradnje bilo sa mladim dramaturzima, arhitektima, umjetnicima, takozvani festivali zajednice bi se organizirali. Tu su bile i važne suradnje sa Lisabonskim trijenalom arhitekture, sa nekakvim putujućim rezidencijama u kojima je bilo važno putovati javnim prijevozom, kopnom iz određenih točaka u Europi prema Lisabonu ili čak i dalje izvan Europe zaustavljajući se u toj maloj Krvavici. To su bile teme očuvanja, skrbi za arhitekture, što činimo sa takozvanom neželjenom baštinom i zapravo samo bivanje sa arhitekturom. Rađena su i arhitektonska istraživanja, rađena su i povijesna istraživanja. Tu je važno istraživanje naše vrsne arhitektonske povijesničarke Tamare Bjažić Klarin, koja je tog enigmatičnog arhitekta Rikarda Marasovića počela istraživati, jer to su zapravo tek neke prve linije unutar njegove biografije, a tek onda vezano uz ovaj lebdeći objekt.

Uspjeli smo ove godine zapravo izdati publikaciju Planet Krvavica u tom višegodišnjem radu, koji objedinjuje te različite priče, zabilježbe o arhitekturi i načine na koje možemo skrbiti o nečemu bez zamišljenog jasnog oblika ili rješenja arhitektonske forme.
To možda iz nekakve arhitektonske perspektive djeluje nedostatno, ali to su te nekakve prefigurativne prakse zapravo zamišljenja svijeta kako može postojati i davajući vrijednost onome što već postoji sada i zapravo boreći se alatima i sredstvima koje su nam sada dostupni u nekim vrlo teškim, kompliciranim političkim sustavima, rekla bih to tako.

(25:36 - 26:01)
Zanimalo me na tu temu kakav je bio vaš rad sa lokalnom zajednicom, i razumijevanjem procesa, i nekakav njihov interes, van čak i tog razmišljanja me zapravo i od tebe zanima neka ideja kako vidiš budućnost tog kompleksa, tj. kako bi voljela vidjeti budućnost tog kompleksa?

(26:01 - 32:28)
Rad u zajednici sam po sebi je vrlo složen i vrlo heterogen, znači ne postoji neka idealna zajednica u kojoj nešto nastaje ili dolaze nekakvi sjajni istraživači ili umjetnički autori izvana. Naravno da postoji i takva praksa, ali mi smo se trudili raditi drugačije. Sam prijam tog objekta, naravno i kontradiktoran je u zajednici, ako gledamo službene strukture- općinu koje pripada zemljište u Krvavici, od samih izjava načelnika prije desetak godina da bi se zapravo objekt trebao sravniti sa zemljom, onda znači da svi ovi pokušaji i takozvane neke male nevidljive intervencije imaju neku promjenu, doveli su neku promjenu barem u javnom i službenom mnijenju - zapravo što se s tom zgradom može ili treba učiniti. Ona sama po sebi u nekoj prenamjeni je toliko specifična i neisplativa da je to možda i neka otegotna okolnost koja je čuva.
Također možda je čuva i okolnost zapravo o jednom objektu uz samu kružnu građevinu koja je bila namijenjena ponajprije djeci. U tom objektu u kojem je nekad medicinsko osoblje bilo stacionirano danas žive stanari sa punim stanarskim pravom i možda i izdaju svoje stanove u prvom redu do mora koji također su neki balast zapravo prodaji tog projekta, tj. građevine.
Iako se cijeli kompleks danas nalazi na strateškom popisu imovine Republike Hrvatske, zapravo i nekoj prodaji, znači nekom uplivu izvana i zapravo nekakvom izlasku iz državne imovine i tako neke neizvjesne budućnosti.
Upravo kroz ta istraživanja, netko bi kazao, nemate dovoljno ambicije, nemate dovoljno hrabrosti zamisliti tu neku arhitekturu. Mislim, sama Krvavica i lječilište već je bila tema mnogih istraživanja i izvan Hrvatske i unutar mnoge arhitektonske nastave. Samo nekoliko diplomskih radova bilo iz susjedne Austrije zapravo i dalje, mladih ljudi koji su porijeklom iz Hrvatske a studiraju u Europi, vrlo često se vraćaju tom objektu. Različitih ima ideja kako bi on trebao funkcionirati.
Ja možda imam neku vrlo banalnu viziju nekog proizvodno kulturnog kompleksa. Zapravo proizvodnog u smislu nekakve uljare koja bi uključivala maslinarstvo koje je jednako jedna djelatnost koja još uvijek postoji u tom kraju. I zapravo mogućnost polagane okupacije, prostoriju po prostoriju i zapravo otvaranju nekom stanovništvu. Ne sad samo lokalnom stanovništvu, i nekom privremenom sezonskom stanovništvu ili kako god to želimo zvati.
Važno je da je objekt funkcionirao kao lječilište možda samo prvih 7-8 godina. Otvoren je 1965. za 1. maja, i prije samog otvorenja važna

infrastruktura, znači Krvavica kao lječilište gradi se u periodu kada se završava i Jadranska magistrala. Mislim, to je trenutak nevjerojatnog tehnološkog napretka.
I zapravo kad razmišljamo o toj građevini danas, samo iz nekakve tehnološke perspektive, ona bi izgledala puno drugačije da je u suvremenoj izvedbi i ono što mi možemo danas ponuditi u hrvatskoj industrijskoj izvedbi. Ona bi, vjerojatno, bila tri puta deblja i šira i tako dalje. Uistinu, mislim da na neki način zalažemo se i za ta načela neke privremenosti, odnosno otvorenosti, što to zapravo može biti u svim ovim neizvjesnim okolnostima. I na način, ta nekakva, opet ću to nazvati, prisvajanje ili okupacija, ima neku svoju funkciju, ima neku svoju vrijednost, upravo to da koliko god je zgrada prepuštena devastaciji, ona živi jedan paralelni život i nadamo se da će se on i odvijati u samom objektu, ali zapravo odvija se i u neposrednoj blizini, a onda naravno i u nekakvim znanstveno-umjetničkim konferencijama u Hrvatskoj i dalje u svijetu.
To što sam u jednom razgovoru spomenula, nije toliko znano da i već u sedamdesetima, zapravo postojali su arhitektonski i urbanistički natječaji kako bi se zapravo taj kompleks lječilišni u Krvavici pretvorio u sportsko-rekreativni centar, kako bi mu se dodali dodatni hotelski sadržaji itd. Zapravo trebamo gledati i na ove sve radove i djelovanja kao nekakvu eksperimentalnu, društvenu konzervaciju, ali zapravo i razmišljanja izvan tog nekakvog političkog statusa quo, zapravo koja je vrijednost tog objekta.
Na razgovoru o samoj publikaciji ovo ljeto u Krvavici, jedno od najglasnijih pitanja je bilo - ali koja je vrijednost tog objekta po metru kvadratnom? To je otprilike kao, kako reći koja je vrijednost metra kvadratnog, mogu sad preuveličavati, ali Augustovog hrama u Puli ili podruma Dioklecijanove palače. Mislim da zapravo razgovaramo u tim nekim odnosima i mjerilima.

Intermundia i tema migracija

(32:28 - 33:06)
Ja ću malo sad u tvojoj biografiji opet krenut unazad, jer me poteže zapravo i razgovor o Krvavici na temu Intermundie.
Među ostalim zato što stoje tu na stolu i te dvije knjige.
Ali me zapravo interesiralo isto jer to je nekako bio ekstenzivan projekt kojim si se bavila. Voljela bih da nam malo opišeš o čemu se radilo i da s time, gledajući jedan i drugi, malo nam možda i prikažeš načine na koje zapravo pristupaš istraživanju, na kojima pristupaš radu i kako se baviš s određenim temama.

(33:07 - 40:17)
Naravno, zanimljivo, Intermundia je zapravo došla na poziv unutar šireg kustovskog koncepta Međunarodne izložbe Monditalia za vrijeme četrnaestog arhitektonskog bijenala u Veneciji koje je kurirao Rem Koolhaas i pokušao je dati presjek talijanskog društva kao presjek suvremenog europskog društva. I geografski su tu bile neke žarišne točke locirane unutar poluotoka talijanske čizme i jedna od njih je bila i otočić Lampedusa. Znači, to je 2013. na 2014. godinu, a Lampedusa stvarno je bila kao točka pritvora ulaska u Europu. I ta neka tema marginaliziranih društvenih skupina zapravo se veže i na mnoge radove udruženja, odnosno odreda za arhitekturu savjesti ARCHIsquad.

I znači, neka tema koja je migracija, odnosno izbjeglištvo, opet i obiteljski važna u nekoj osobnoj povijesti. Kao što sam i rekla, znači, Krvavica, Makarsko primorje, Beroši koji su za vrijeme Drugog svjetskog rata, zapravo sa cijelim zbjegom iz Južne Dalmacije, završili na Sinajskom poluotoku. I moj otac je završio pustinjsku školu u El Shattu.
Bila je druga strana povijesti devedesetih i rada moje tetke sa djecom i ženama izbjeglica za vrijeme ratova na bivšem prostoru Jugoslavije. A to su zapravo neke teme kojih se i ARCHIsquad već doticao, i legaliziranih migranata i detencijskih centara i u Republici Hrvatskoj početkom 2000-ih. To govorimo o motelu Ježevo na nekadašnjoj Aveniji bratstva i jedinstva.
I to istraživanje trebalo je krenuti od pogleda na tzv. suhu arhitekturu, odnosno istraživanje centara, da ne kažem izbjegličkih logora. U tom trenutku, kada ja zapravo i mogu poći na Lampedusu, ti izbjeglički centri su zatvoreni i napušteni uz mnoge intervencije i dopuštenje raznih ministarstva.
Ja uspijevam ulaziti u te centre, ali zapravo upravo tamo boraveći i razgovarajući sa samim Lampedužanima, sa tadašnjom gradonačelnicom, otvaraju se neke druge teme. Odnosno postajem svjesna, kao što smo nekako na početku razgovora rekli, ograničenjima arhitektonske discipline. I to neko istraživanje kreće u iskustveno, ali zapravo i nekako istraživanje migracijskih politika, tada aktualnih u Europi.
Ali i zapravo na neki način prijenos iskustva i samog lokalnog stanovništva Lampeduse koje je marginalizirano i zapravo tog neupoznatog drugog. Odnosno neupoznatog drugog barem u tom trenutku na Lampedusi. Naravno da iz današnje pozicije imam vrlo kritički stav i zapravo i prema tom pristupu pričanja ili prepričavanja iskustva drugih.
Ali to se godinama mijenjalo i rad na migracijama, odnosno na ratnim zonama, pograničnim zonama. Uslijedio je u mnogim krajevima Mediterana i Balkana- od same sirijske granice pa skroz i do Calaisa. Zapravo taj je ključan prijelaz između Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva.
I to istraživanje izašlo je u jednoj velikoj knjizi, ali također u jednoj prostorno-zvučnoj instalaciji. Unutar tih velikih arhitektonskih i ne samo arhitektonskih bijenala užasno je važno uhvatiti pažnju, pažnja je najvažniji resurs koji kao bića imamo.
I to je dramaturški složeno u manje od dvije minute, u kojoj je bila neka težnja stvoriti taj efekt otuđenja i gubitka stabilnosti, egzistencijalne stabilnosti, prijelaza Mediterana na europsko kopno i zapravo taj nekakav osjećaj da i svi mi vrlo lako možemo biti u toj poziciji sa druge strane.
Instalacija je unutar sebe nosila neki grafit- kao svi oni klasični grafiti koji se pojavljuju u tim arhitekturama, pritvaranja kao nekakva samo dokumentacija, trag vlastitog života. Zapravo je bila jedna rečenica, izjava Lampedužanina Gaspara koji kaže “Io sono africano”, ja sam Afrikanac koji se zapravo osjeća neo-europejcem i zapravo tim marginaliziranim građaninom ili negrađaninom Europe.
I daljnja istraživanja zapravo su bila filmska, dokumentarna, što sam spomenula, zapravo, radi se o raznim arhitektonskim školama. Vodio me i u Palestinu, ali zapravo u vrlo bliskoj suradnji sa vizualnim umjetnikom Matijom Kraljem nastavio se rad na Geotraumi, zapravo na svjedočenju i bilježenju onoga što ostaje nakon takvih, ublaženo rečeno, humanitarnih kriza i zapravo koje tragove ostavljamo u krajolicima: u dokumentaciji prsluka za spašavanje unutar tih važnih turističkih zona, prekrasnih egejskih otoka poput Lesbosa ili dalje. Ono što je važno, i samo izvan tog

umjetničkog rada, znači ne ulazim sa jasnim ciljem što i kako treba izgledati. Radovi nastaju tijekom puno godina. Trudim se izmještati pozicije i ne biti toliko reprezentacijski. Tako da i to bilježenje iz nekakve predsubjektne pozicije ili nekakvo stvaranje znanja, bilježenje bez razmišljanja i možda nekakvom kasnijom interpretacijom, ali zapravo godinama čovjek postaje sve kritičniji i kritičniji prema vlastitoj poziciji i pokušava je premještati i uvijek preispitivati.

Troglas

(40:18 - 42:21)
Tako da ti umjetnički radovi nekad završe možda u popularnijim formama, dokumentarnim, iako eksperimentalnim, ali dokumentarnim emisijama. Tako da je jedna cijela serija Troglasa koja je dostupna online na kanalima Vide i mogu se vidjeti u aktualnom trenutku 2022. i 2023. kada Hrvatska zapravo opet na neki način doživljava ponovno otvaranje tzv. Balkanske rute iz 2016. godine, kada je zapravo postojao taj izvanredni koridor ulaska u sam centar Europe.
Ponovno krećemo u razgovore- znači zove se troglas jer najčešće se hvataju, bilježe različite perspektive, od autentičnih migrantskih perspektiva, znanstvenih perspektiva i naravno umjetničkih perspektiva, sa tom silnom građom, tim migracijskim, migrirajućim arhivom koje onda nastaju po tim eksternaliziranim granicama Europe.
Ona danas, znači granica me toliko ne zanima kao sama fizička granica kao politički mehanizam, nego zapravo ta granica koju nosimo u sebi ili tema migracije ili to pripadanje ili nemogućnost pripadanja raznim društvima, situacijama pa možemo reći i profesijama.
Na neki način vjerujemo samoodređenje i zanimljivo je, bilo u radu sa umjetnicima ili bilo u radu sa arhitektima, znači bilo koja skupina koja se definira ili kao arhitekti ili kao umjetnici, uvijek će me radije gledati umjetnici kao arhitekticu, arhitekti kao umjetnicu i zapravo nekako treba i to prisvojiti neko to izbjeglištvo moje, samo izabrano izbjeglištvo iz arhitekture.

Osvrt na principe rada

(42:21 - 42:45)
Da, to mi je interesiralo, ovaj drugi dio pitanja, dosta si sad toga objasnila, ali taj pristup radu, imaš li uopće nekakav svoj interni način ili metodologiju u kojoj se baviš sa temama pa bi ih mogla objediniti kroz razne projekte kojima si se bavila ili je to uvijek ono neko specifično pristupanje zavisno?

(42:45 - 45:10)
Pa to su vrlo složeni suradnički i duracijski projekti u trajanju i u vlastitoj transformaciji. Međutim, možemo na to gledati iz mnogih kuteva. Ono što je važno u stvaranju, i mene zanima kolektivno stvaranje, ali zapravo s godinama me više zanima i nekakva vlastita pozicija unutar kolektivnog stvaranja i zapravo koje su te neke suradničke infrastrukture i što radimo, zapravo projekti, ideje, žive ili traju i na koji način možda se i gubimo i nestajemo u tome, pogotovo u nekakvim angažiranim praksama. Ali bez obzira na to, kolektivno stvaranje znanja jest ključno i otvaranje novim medijima. Znači, ako bi sad neko gledao u kojim sve stranputicama je zapravo taj nekakav kolektivni rad više ili manje vođen. Završava to

uistinu od publikacija, takozvanih eksperimentalnih publikacija do filma, do dramaturških koncepcija. Ali zapravo i arhitekture.
Mnogo rada je tu nevidljivo, unutar i aktivističkog rada ponajprije. Znači, ovo što smo sad spominjali, nekakve umjetničke forme, zapravo mi tamo nismo odlazili uvijek u toj nekoj privilegiranoj poziciji umjetnika.
Tu je uvijek bio i trajni politički, aktivistički angažman, ali zapravo i nekakav direktan angažman u trajanju solidarnosti, znači na iste pozicije pukog pomaganja. Ali to opet uvijek mogu biti nekakve krinke za rad bilo umjetnički, istraživački. Znači, te pozicije su uvijek nestabilne i lako je napraviti grešku, etičku pogrešku.

Projekt Komuna Maro

(45:10 - 45:20)
I kako ti je taj proces odveo do trenutnog projekta kojem se baviš, a to je Komuna Maro? Kako on izgleda?

(45:20 - 49:05)
Komuna Maro je višegodišnji umjetničko-istraživački projekt koji financira Austrijska zaklada za znanost i koji se provodi pri arhitektonskim fakultetima. Ponajprije se provodio pri Tehničkom sveučilištu u Grazu i Institutu za suvremenu umjetnost.
Dakle, Arhitektonski fakultet, odnosno Sveučilište u Grazu ima svoj Institut za suvremenu umjetnost. Danas se on provodi na Institutu für Raumgestaltung und Entwerfen, znači za prostorno oblikovanje, da ne kažemo za unutarnju arhitekturu koja može prihvatiti sve na tehničkom sveučilištu u Beču. Ono što je važno kazati, moja kolegica i glavna istraživačica Ana Jeinić, ona je teorijska začetnica tog projekta, ali koji je zapravo isto nastajao u dijalogu godinama.
U dijalogu sa mnogim kolegama. Zapravo te dijaloške forme poput i ovog razgovora, one su također neka kralježnica moje prakse i mojeg višegodišnjega rada. Bilo da su to bili razgovori za Čovjek i prostor, bilo da su to bili razgovori za časopis Oris, za hrvatski radio, treći program emisiju Stvarnost prostora ili zapravo u samom istraživačkom radu. Mislim da ideje ne nastaju u nekom vakuumu i u razgovoru sa samim sobom.
To rečeno, u projektu ja zapravo pristupam sa ove kustosko-umjetničke i produkcijske strane realizacije istraživačkog projekta koji je ove godine imao jako puno istraživačkog terenskog rada, ekspedicije organizirane. To su bile tzv. izložbene ekspedicije i zapravo nošenja privremenih rezultata tog istraživanja u obliku peljarskih knjiga. Plovilo se jedrilicom od lučkih gradova Sjevernog Jadrana itd.
I neki pristupi su zanimljivi. Moje kolegice teoretičarki u kojem zapravo jednostavno mora postojati nekakva totalitarnost, iako Sjeverni Jadran gledamo fragmentiran i to je zapravo jedna mikrolokacija ako gledamo jedan cijeli vodeni, da ne kažem oceanski svijet u pokretu. Tu je ta blizina tog morskog svijeta u pokretu zapravo sa migracijama, društvenim transformacijama onda i urbanim i teritorijalnim transformacijama.
Na neki način iz ove umjetničke strane kao da pristupamo u tom projektu odozdo, kao da mu pristupamo iz mora, znači iz nekih disciplina u kojima arhitekti jesu vrlo sposobni i misle da razumiju sve od geopolitike, društvenih znanosti, filozofije etc. Možda prirodne znanosti ipak stavljamo po strani, a ovdje je ona isto ključna i taj prirodni svijet koji zapravo više nije toliko i prirodni dovodimo u svezu sa pomorskom infrastrukturom

koja se tiče bilo brodogradilišta, bilo lučkih gradova, bilo naftnih odnosno plinskih platformi, zajednica koje žive na moru, uz more i zapravo tih nama čudesnih morskih bića i promjena koje se događaju u tom morskom plavetnilu.

(49:05 - 49:28)
I kako je izgledalo, mislim da je to jako zanimljiv dio svega toga, ta dugotrajna plovitba jedrilicom i promatranje tih procesa, kako je to izgledalo, koje su neke tvoje za početak i impresije cijelog toga istraživanja, a onda i zaključci - tih teritorija, njihove budućnosti, njihove sadašnjosti na kraju krajeva?

(49:28 - 53:42)
Dakle, početna ideja projekta zapravo nije bila stvaranje novog znanja, nego na jednom takvom malom teritoriju, jednom morskom teritoriju koji je podijeljen između tri države, tri velika lučka grada u kompeticiji, zapravo znanje koje već postoji približiti, podijeliti. Projekt se zove Komuna Maro - Zajedničko more, na esperantu, što je opet neki dio osobne povijesti, jer kao mlada učenica bila sam esperantistica i zapravo upoznata vrlo dobro sa tim svijetom i idealizmom.
Komuna Maro je kroz tu plovidbu pokušala u obliku knjiga, peljarskih knjiga koje zapravo opisuju obale, predočiti teme koje su možda manje vidljive, kao izvući ih iz morskih dubina i opisujući tako različite gradove duž naše sjeverno-jadranske obale na četiri jezika. Na “dobardanskom” hrvatskom jeziku, opet je “dobardanski” i slovenski, talijanski i nažalost engleski koji mora biti sveprisutan.
Ono što je važno u stvaranju znanja je zapravo ta prisutnost, to bivanje sa materijom koja se istražuje.
Konačno smo u ekspediciji bili na moru, u moru, a ne zapravo promatrali ga sa neke sigurne udaljenosti. Tu je važnije svako jutro provjeriti vremensku prognozu, naučiti čitati morske udaljenosti, razumjeti vjetrove, procijeniti kako, što i kamo doploviti. Dokumentirati paralelno mali brod, Mali div koji smo spomenuli, je jedna obična plastična jedrilica veličine, odnosno duljine manje od deset metara, koja je imala nevjerojatno malu posadu, koja je uključivala i psa, prvog časnika, i nosila i veliku izložbu sa sobom.
Stvorili smo jednu aplikaciju koja je pratila putovanje i zapravo nekakav travel log, dokumentacijski dnevnik koji je Mihael Giba stvarao i zapravo bilježio promjene i boje površine mora, saliniteta. Neka osnovna oceanografska mjerenja smo provodili, tako da zapravo to tjelesno iskustvo je u prednjem planu i zahtijeva onda nekako promatranje i preispitivanje nakon. Naravno brod, putem te aplikacije znalo se prema vremenskim prilikama i neprilikama hoće li pristati.
To su složene i mnoge suradnje sa lučkim kapetanijama, sa različitim umjetničkim festivalima ili općinama u koje smo pristajali. Organizirala bi se kao neka mala fešta na jednu noć i razgovori zapravo uz te knjige koje su na kraju bile izabrane u nekakav vrlo praktičan analogan medij sa fantastičnom fotografijom naše fotografkinje Ane Opalić, eksperimentalnom fotografkinjom naših kolegica-arhitektica talijanskih kartografkinja Lucia Rebolino i Federica Pessotto. To su mlade djevojke koje možda rade za Forensic architecture u Londonu i već sam spomenula suradnju sa Mihaelom

Gibom na toj aplikaciji.A naš kapetan je zapravo bio moj pogranični drug Matija Kralj koji je plovio brodom.
To nekako empirijski pristup stvaranju znanja dolazi iz tih umještenih pogleda, znači ne iz tog apsolutnog pogleda koje sam možda spomenula, čemu mi arhitekti težimo ili što možemo čak nazvati jednom nekom kanonskom zapadnjačkim muškim pogledom a ovaj empirijski zapravo nekakav feministički pogled. Tako da projekt i nosi sama ta tenzija između nekog satelitskog analitičkog pristupa i zapravo tog nekog iskustvenog tjelesnog pristupa odozdo bivanja sa, bivanja uz i sl.

(53:43 - 54:57)
Je li nekakav tvoj stav o tom prostoru kroz to iskustvo prolaska promijenio ili vidiš i neke veze drugačije ili njegovu budućnosti i sadašnjost na drugačiji način?

(54:58 - 58:07)
Svakako, pogled na teritorij se mijenja, jer se i sam teritorij mijenja, zajednice se mijenjaju, ali i zapravo taj, što bi se reklo, misleći subjekt se mijenja i mijenja pozicije govoreći to o sebi. Ono što je važno kazati, zapravo kroz taj umjetničko- aktivistički rad, ako govorimo o umjetnosti, kao što je već i Rancière kazao, da je to razdioba, odnosno raspodjela osjetnog i zapravo koliko je ta nekakva estetska komponenta je politička komponenta onoga što odlučujemo, što je vidljivo, što je neizrecivo, što je uopće zamislivo i tko je uključen zapravo u tu imaginaciju.
Znači, mnoge teme izlaze na površinu.
Ne želim zvučati apokaliptično, ali primjerice jedna sad zaključna istraživačka tema i teritorija koju završavamo su zapravo predjeli Ravenne, odnosno i kopneni, odnosno takozvano, kako bih rekla, tereakvatorijski teritorij, lagunarnog kraja koji prelazi u more, koji je zapravo bio bogat resurs prirodnog plina i ta nalazišta su iscrpljena i koje sada planovi, su zapravo korištenje tih starih bušotina kao spremnika za ugljični dioksid. Znači, ugljični dioksid koji će se pumpati u Jadransko podmorje na dubinu 3000 m, a već znamo da je zapravo ovo seizmički aktivan teritorij, da ti lagunarni krajevi poplavljuju, mijenja se teritorij, utapaju se poput Venecijanske lagune i zapravo što to pridonosi i koji su to različiti interesi- tko to prosuđuje, tko upravlja studijama.
To je nešto poput teme što se sada dogodilo i u Hrvatskoj. Svi smo zapanjeni, iznenađeni sa permatoksičnim otpadom u Lici. A to su zapravo opet i svi ovi teritoriji, ti tzv. nevidljivi teritoriji, migracija, zapravo ta jednostavno složenost ljudske djelatnosti i to su neke teme koje onda barem uhvate malo zraka iznad površine mora i to je nekakav cilj ili želja unutar jednog velikog jeguljarskog festivala koji će se održati u gradiću Comacchio u blizini Ravenne.
Zapravo sa tom temom malo šire upoznati lokalnu zajednicu, a onda zapravo podijeliti drugim krajevima Sjevernog Jadrana gdje smo zapravo nosili izložbu, razgovarali, družili se i sl.

(58:07 - 58:18)
Možda je onda ovo prilika, da upotrijebimo tu riječ, najavimo tu izložbu i u Rijeci pa da potaknemo sve da ju dođu pogledati i zapravo proučiti.

(58:18 - 58:44)
Ti dogovori su još u tijeku, ali evo krajem veljače 2027. godine u prostorima Galerije Filodrammatica u suradnji sa Drugim morem. Komuna Maro imat će i svoju stacionarnu izložbu. Imali smo i nekoliko izložbi u galerijskom prostoru, iako prvotna namjena je zapravo bila ta putujuća lučka mini-festivalska.

Kolektivne infrastrukture

(58:44 - 59:14)
Hvala ti, Ana za sve ovo, što smo razgovarali. Ja bih te za kraj još pitala da nekako možda daš neku poruku, mladim arhitektima, možda ne i mladim, ili istraživačima kritičkih prostornih praksi o načinu kako stvarati zapravo prostor za istraživanja ili neku poruku za, kako da kažem, za neodustajanje bavljenja s takvim praksama.

(59:14 - 1:00:48)
Upravo je to važno, stvarati neku kolektivnu infrastrukturu podrške koja može biti i na rubovima institucija i na rubovima nekog realnog tržišta. Zapravo tražiti saveznike u tom nekom trajanju. Znamo da su i naši ljudski kapaciteti konačni, ali opet su i obnovljivi. Zapravo uvijek paziti u to usmjerenje vlastite pažnje koliko, čemu, kako, za koga i ponovno se vraćati. To su stvarno dugotrajni procesi. Jednostavno ne ostajati u tome sami, ali zapravo i hrabro koračati dalje. Ne postoji neka zacrtana i jasna linija nego, jednostavno to. Mislim da je važno tražiti i neke neočekivane saveznike, koliko god oni bili trenutačni, i zapravo kolektivno djelovati i paziti na samopregorijevanje.